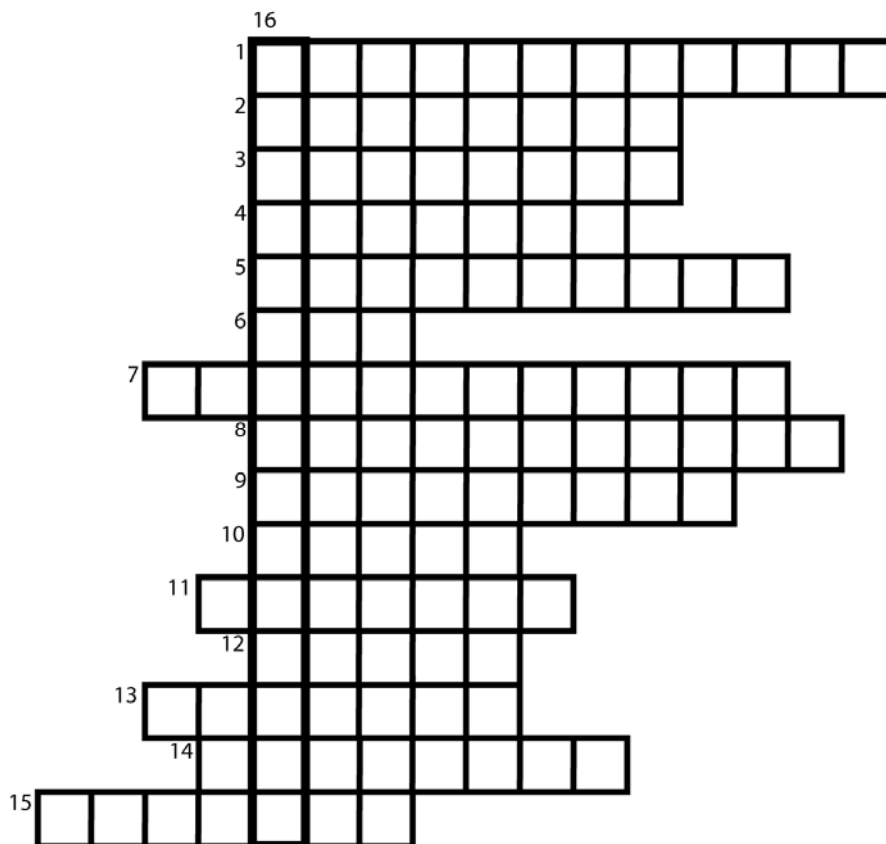

Labdien, jaunieši! Vai vēl atceraties, ko mācījāties 8.klasē? Kā sauca priekšmetu par sabiedrību un attiecībām tajā? **Pirms sāc apgūt vidusskolas kursu, atrisini šo krustvārdu mīklu!**

1. Problēma ekonomikā, kas bijusi un būs vienmēr.
2. Ja, preces cenai pieaugot, būtiski palielinās tās piedāvājuma apjoms, piedāvājums pēc šīs preces ir ...
3. Vērtspapīrs, kuru drīkst laist apgrozībā fiziskas personas.
4. Kas jānopērk, lai kļūtu par šī uzņēmuma līdzīpašnieku?
5. Šī uzņēmuma īpašnieki cer saņemt peļņas daļu, ko sauc par
6. Kāda komercdarbības forma ir visizplatītākā Latvijā? (saīsinājums)
7. Pircēju vēlēšanās un iespēja iegādāties noteiktu preci ir ...
8. Uzņēmums, kas sniedz finanšu pakalpojumus fiziskām un juridiskām personām.
9. Tirgū ir tikai daži šīs preces pārdevēji. Viens otra rīcību var novērot un iespaidot.
10. Jebkas, ko pieņem apmaiņai par precēm un pakalpojumiem.
11. Obligāti, ar likumu noteikti maksājumi, kurus veic cilvēki un uzņēmumi valsts un pašvaldību kasē.
12. Kādu galveno produktu piedāvā šī firma?
13. Naudas laišana apgrozībā.
14. Preču, pakalpojumu vai kapitāla izvešana uz ārzemēm.
15. Mērķtiecīga informācija par preci, parasti par noteiktu samaksu.
16. Ja pareizi atrisināji mīklu, iegūsi atbildi, kā sauca priekšmetu, ko mācījies 8.klasē.

1. nodaļa. EKONOMIKAS PRIEKŠMETS UN TĀ BŪTĪBA

1.1. Cilvēka vajadzību un vēlmju neierobežotība

EKONOMIKAS VĒSTURE

Sengrieķu vēsturnieks un rakstnieks **Ksenofons** (430. – 355.g.p.m.ē.) savā grāmatā “Par mājsaimniecību” aprakstīja pamācības, kā pārvaldīt bagāta grieķa mājsaimniecību un zemkopību. Toreizējā izpratnē bagāta grieķa māja atspoguļoja pastāvošās verdzības iekārtas attiecības.

Vēlāk **Aristotelis** (384. – 322.g.p.m.ē.) – sengrieķu filozofs un zinātnieks – jau analizēja galvenās ekonomikas parādības un likumsakarības toreizējās sabiedrības līmenī. Taču sengrieķiem vēl neizdodas radīt ekonomikas teoriju kā zinātni.

Varenu impulsu ekonomiskās domas attīstībai deva kapitālisma pirmie asni. Tā apstākļos radās vesela ekonomistu paaudze, kā arī merkantilisma un fiziokrātisma zinātniskās skolas.

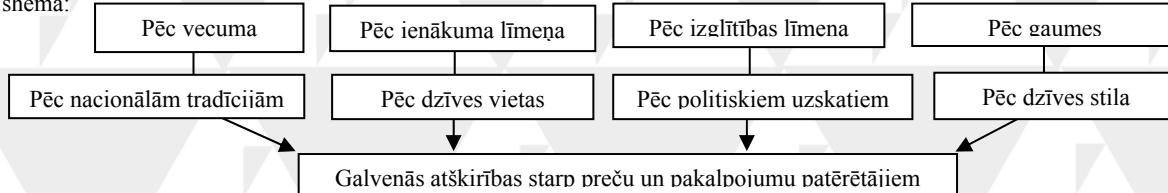
Merkantilisms ir 16. – 18. gadsimta ekonomikas teorijas un politikas virziens, kura pamatā ir uzskats, ka valstij rosīgi jāiejaucas saimnieciskajā dzīvē, lai panāktu iespējami lielāku naudas (zelta un sudraba) uzkrājumu, eksporta pārsvaru pār importu. Merkantilisti atbalstīja starptautiskās tirdzniecības ierobežojumus, lai aizkavētu bezdarba pieaugumu un kapitāla zudumus importa apdraudētajās nozarēs. [17]

Fiziokrātija, fiziokrātisms ir 18.gadsimta vidū Francijā izveidojies ekonomikas teorijas virziens, kura pamatā bija priekšstats par tā saukto dabisko iekārtu, kas ir negrozāma un mūžīga, un dabiskajām tiesībām – cilvēka tiesībām uz eksistenci un tās līdzekļiem. Pēc fiziokrātu uzskatiem, vienīgais ražīgais darbs ir lauksaimniecība un vienīgais bagātības avots – zeme. [17]

Par ekonomikas “tēvu” tiek uzskatīts **Ādams Smits (1723 – 1790)**, kurš publicēja savu fundamentālo darbu “Pētījums par tautu bagātības dabu un cēloņiem”.

Darba galvenā pamatdoma ir: **visu, ko indivīds dara savā labā, viņš dara sabiedrības labā**. Tautu bagātība būs atkarīga gan no lauksaimniecības, gan rūpniecības attīstības. Ekonomika vislabāk darbosies pati par sevi bez valsts iejaukšanās. Šādos apstākļos ekonomiskā ieinteresētība liks uzņēmumiem ražot tikai tās preces, kuras vēlas pirkt patērētāji. To Ādams Smits izskaidroja ar tirgū darbojošos “neredzamo roku”. Šodien mēs to saprotam ar pieprasījumu un piedāvājumu.

Vēlmes (desires) – ir cilvēka izjūtas, ka viņam kaut kas nepieciešams. Konkrētu cilvēku vajadzības ir atšķirīgas, tas parādīts shēmā:

Vajadzības (needs) – ir vēlmju izpausmes forma atbilstoši cilvēka individualitātei, kultūrai un sabiedrības attīstības līmenim.

Pēc vajadzību neatliekamības tās iedala absolūtajās un relatīvajās.

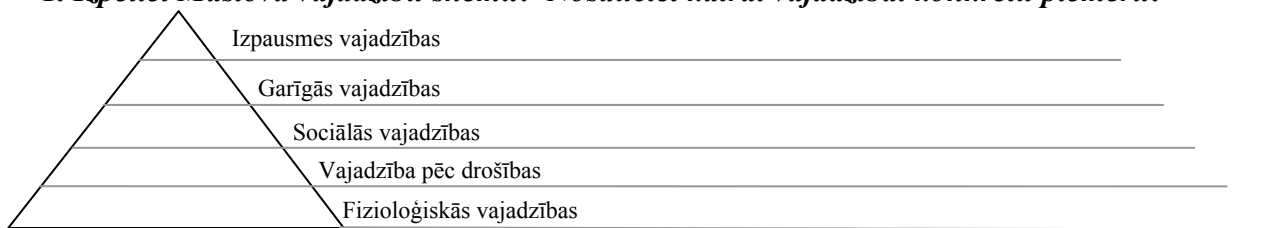
Absolūtās vajadzības ir primārās vajadzības, bez kurām nav iespējama cilvēka fiziskā un garīgā eksistence.

Relatīvās vajadzības ir sekundāras. [18]

Uzdevumi.

1. Izpētiet Maslova vajadzību shēmu! Nosauciet katrai vajadzībai konkrētu piemēru!

2. Daudzpunktu vietā ierakstiet trūkstošos vārdus!

Cilvēciskās būtnes visu laiku pavada vēlmes un vajadzības. Mūsu vajadzības pastāvīgi un Absolūtās vajadzības ir vajadzības, bet relatīvās vajadzības ir Pēc vajadzību apmierināšanas secības ir pieci vajadzību līmeņi: vajadzības, vajadzība pēc, vajadzības, vajadzības un vajadzības. apmierināt vajadzības motivē cilvēku veikt dažādas sadzīviskas, saimnieciskas darbības.

..... ir lieta, ko Tu vari redzēt un aptaustīt, bet – pasākumu kopums, ko par samaksu tavā labā paveic kāds cits. Preces, kuras nodrošina zemākās cilvēku vajadzības ir preces. Savukārt preces, kuras cilvēki iegādājas, pieaugot dzīves līmenim, ir

3. Vai ir pareizi šādi apgalvojumi? Pamatojiet savu domu!

1. Vai primāro vajadzību apmierināšana var tikt sasniegta uz citu vajadzību rēķina? JĀ | NĒ
2. Eksistē primārās vajadzības, kuras var palikt neapmierinātas un būt aktuālākas ilgāku laiku. JĀ | NĒ
3. Psihologs Maslovs apgalvoja, ka cilvēks pēc primāro vajadzību apmierināšanas tūlīt sāk apmierināt augstākas kategorijas vajadzības. JĀ | NĒ
4. Ar sabiedrības attīstību patērētāji samazina pirmās nepieciešamības preču patēriņu, bet palielina sociālo, garīgo un citu vajadzību apmierināšanu. JĀ | NĒ
5. Visi ekonomiskie resursi ir preces, bet ne visas preces ir resursi. JĀ | NĒ
6. Daži ekonomiskie resursi ir neierobežotā daudzumā. JĀ | NĒ

1.2. Ierobežotība – ekonomikas pamatproblēma

Nonākam pie secinājuma, ka cilvēku vajadzības un vēlmes ir neierobežotas, bet resursi to apmierināšanai ir ierobežoti.

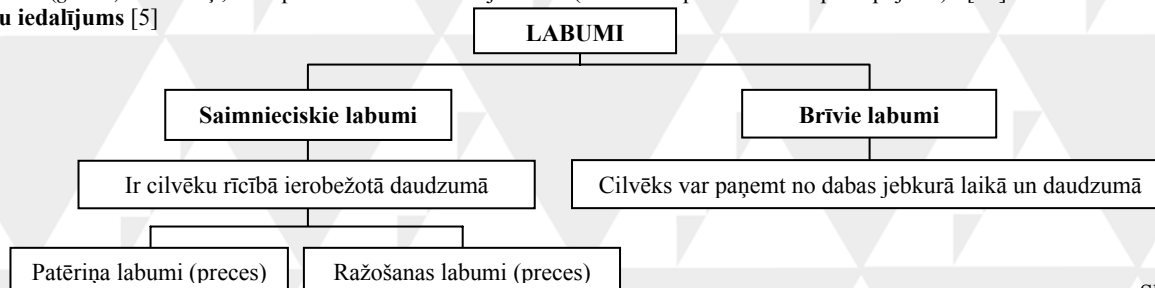
Ekonomika (*economics*) ir sociāla zinātne par to, kā sabiedrība ar ierobežotiem resursiem visefektīvāk var apmierināt cilvēku neierobežotās vajadzības. [21]

Preces ir lietas, (*things*) kuras patērējot cilvēki apmierina savas vajadzības (lieta, ko var redzēt un aptaustīt). [15]

Pakalpojumi (*services*) – darbību pasākumu kopums, ko veic noteiktu arodu speciālisti vai uzņēmumi, lai apmierinātu klientu vajadzības. [15]

Labumi (*goods*) ir līdzekļi, kas apmierina noteiktas vajadzības (materiālie priekšmeti un pakalpojumi). [14]

Labumu iedalījums [5]

Shēma 1.2.

Pirmās nepieciešamības preces – preces, kuras apmierina cilvēku svarīgākās (fizioloģiskās, drošības) vajadzības.

Mums ļoti bieži ir daudz dažādu vajadzību un ik dienu nonākam izvēles situācijās.

Izvēle (alternative) – ir atteikšanās no vienas lietas, lai iegūtu citu lietu.

Izvēles situācija (*situation of alternative*) – kad no vairākiem variantiem jāizvēlas viens vai daži.

Tātad mēs nevaram iegūt visu uzreiz. Tāpēc izdarām izvēli, pieņemam lēmumu. “Ekonomisti” saka, lietas pašas par sevi neko nemaksā, bet maksā mūsu izvēle.

Alternatīvās izmaksas (*opportunity costs*) ir viss, no kā jāatsakās, lai iegūtu kādu labumu. [15]

Izvēles cena (*alternative costs*) – nākamās labākās alternatīvas vērtība naudā. [15]

Uzdevumi.

1. Daudzpunktu vietā ierakstiet trūkstošos vārdus!

Mūsu vēlmes un vajadzības ir Taču resursi šo vēlmju apmierināšanai ir Tāpēc esam spiesti katru dienu izdarīt Ekonomikā situāciju, kad no vairākām piedāvātām iespējām vai lietām var izvēlēties tikai vienu vai dažas, sauc par jeb tiek izteikta ar tās lietas vērtību, no kuras pirmām kārtām jāatsakās, lai iegūtu šo vissvarīgāko lietu. Par sauc sociālu zinātņi, kas apraksta un analizē to, kā sabiedrība no resursiem izvēlas tos, ar kuriem apmierināt savas

2. Vai ir pareizi šādi apgalvojumi? Pamatojiet savu domu!

1. Alternatīvās izmaksas – samaksa par precī un pakalpojumu, ko noteikusi Statistikas pārvalde. JĀ | NĒ
2. Alternatīvās izmaksas garāžu kooperatīva celtniecībā ir summa, ko samaksā celtniecības vadītājam. JĀ | NĒ
3. Alternatīvajās izmaksās par mācībām augstskolā tiek ieskaitīta mācību maksa un izdevumi mācību grāmatu iegādei. JĀ | NĒ

3. Menedžeris Viestards devās ceļojumā no Maskavas uz Amsterdamu. Viestards var lidot, bet tad ceļā pavada vienu dienu. Viņš var braukt ar vilcienu, bet tad ceļā pavada 2 dienas. Aviobiļete maksā 300 dolārus, bet vilciena biļete 180 dolārus. Ceļojuma laikā menedžeris nevarēja saņemt samaksu par darbu. Kurš transporta veids Viestardam izdevīgāks, ja dienā viņš nopelna 150 dolārus neatkarīgi, vai tā ir darbdiena vai brīvdiena?

Aizpildiet tabulu!

Izmaksas	Lidmašīna	Vilciens
Viestarda nesaņemtā alga (\$)		
Biļetes izmaksas (\$)		
Kopā (\$)		

Secinājums (atbildi pamatot):

4. (No 2004.gada ISEC eksāmena) Juris ir profesionāls tulks. Par tulkošanas darbiem viņš var nopelnīt Ls 2 stundā. Juris var strādāt tikai 8 stundas dienā, turklāt šajā laikā viņam jāpaspēj veikt dārza darbus un uzkopt māju. Šo pienākumu veikšanai viņam nepieciešamas 4 stundas. Labprāt šos darbus uzņemtos paveikt kaimiņi Aija un Pēteris. Aija mājas uzkopšanu varētu veikt 2 stundās, bet Pēteris dārza darbus – 3 stundās. Kaimiņiem par vienu darba stundu maksā Ls 1,50 katram.

Kādu lēmumu vajadzētu pieņemt Jurim, lai viņš gūtu pēc iespējas lielāku labumu?

Aizpildi tabulu!

	Juris dārza darbus un mājas uzkopšanu veic pats	Juris algo kaimiņus
Jura ienākumi		
Jura izmaksas		
Jura ieguvums		

1) kāds ir Jūsu ieteikums Jurim (atzīmējiet ar „X”)?

Strādāt pašam

Algot kaimiņus

2) pamatojiet atbild!

5. Pieņemsim, ka Elfa varēja atrast darbu par samaksu no 5 līdz 10 latiem stundā. Viņa izvēlējās izpētes inženiera darbu ar samaksu Ls 7 stundā un noslēdza līgumu uz vienu gadu.

Kāda ir alternatīvā izmaksa vienai brīvai stundai darba laikā, ja Elfai noteikta laika darba samaksa?

6. Frīdim par pirmā gada mācībām augstskolā jāmaksā Ls 600. Ja viņš nemācītos, šajā laikā būtu iespēja nopelnīt Ls 400. Frīdim vienlaicīgi strādāt un mācīties nepietiek laika un spēka.

Aprēķiniet, kādi ir Frīda izdevumi pirmajā mācību gadā, ja viņš izvēlas mācīties?

Izmaksas	Ls
Frīda gada mācību maksa	
Frīda nesaņemtā alga	
Kopā	

Secinājumi

(atbildi pamato):

1.3. Ekonomikas mikro un makro līmenis

Arī sabiedrībai ir ierobežoti resursi, tai jāsadala saražotās preces un pakalpojumi. Atkarībā no tā, kādus jautājumus apskata ekonomikas zinātne, to iedala:

Shēma 1.3.

Mikroekonomika (*microeconomics*) – zinātne, kas pēta viena saimnieciskā subjekta izturēšanos (viens patērētājs, viens ražotājs, viena prece), kā arī pircēja un pārdevēja plānu saskaņošanu tirgū jeb cenas veidošanu.

Makroekonomika (*macroeconomics*) – darbojas ar apkopojošiem rādītājiem (nav cenas vienas preces tirgū, bet gan kopējais cenu līmenis), netiek apskatīts atsevišķa uzņēmuma ražošanas apjoms, bet nacionālais kopprodukts. [15]

Uzdevumi.

1. Nosakiet, vai aprakstītās situācijas atbilst mikro vai makro ekonomikai!

Situācijas apraksts	Mikroek.	Makroek.
1) Latvijas banka ir noteikusi Komercbankām rezerves normu 3%.		
2) SIA "Koks" izgatavo 1000 krēslus gadā.		
3) Mikus, gatavojoties dzimšanas dienai, iekrāj savu kabatas naudu.		
4) Uzņēmumi saņem bankās kredītus ar mērķi tos ieguldīt ražošanā, lai saražotu maksimāli daudz produkta.		
5) SIA "Saimnieks" nodrošina Valmieras pilsētu ar dzeramo ūdeni.		

1. 4. Ražošanas un patērētāju iespēju līkne

Lai apgūtu teorētiskās zināšanas praksē, aicinām piedalīties Skolēnu mācību firmu programmā A. Zvejnieka balvas biznesa plānu konkursā.

Sabiedrība nespēj apmierināt visas vajadzības, jo ir ierobežoti resursi un sabiedrības rīcībā ir noteikta ražošanas tehnoloģija. Ja gribēsim attēlot visu, ko spēj saražot Latvija, būs daudz problēmu. Tāpēc izmantosim **ekonomisko modeli** (*economic model*) – **vienkāršotu kāda ekonomiskā sektora darbības izteiksmi**, kas parāda attiecības starp mainīgajiem faktoriem ekonomikā. [9] Mēs izmantosim sabiedrības ražošanas iespēju robežu, un to attēlosim grafiski.

Ražošanas iespēju līkne (RIL) (*a production possibilities curve*) – **grafiski atspoguļo ekonomikas maksimālās iespējas**, pastāvēt pilnīgai un efektīvai esošo resursu izmantošanai. [9]

Ražošanas iespēju robeža parāda maksimālo produkcijas daudzumu, ko sabiedrība var iegūt ar esošo tehnoloģiju, efektīvi un pilnīgi izmantojot visus resursus. [15]

Efektīva ražošana (*efficient production*) būs tādā situācijā, kad vienas preces ražošanu var palielināt, tikai samazinot kādas citas preces ražošanu. (Tie ir punkti uz līknes)

Neefektīva ražošana (*non-efficient production*) būs tādā situācijā, kad vienlaikus var palielināt abu preču ražošanu. (Punkts zem līknes)

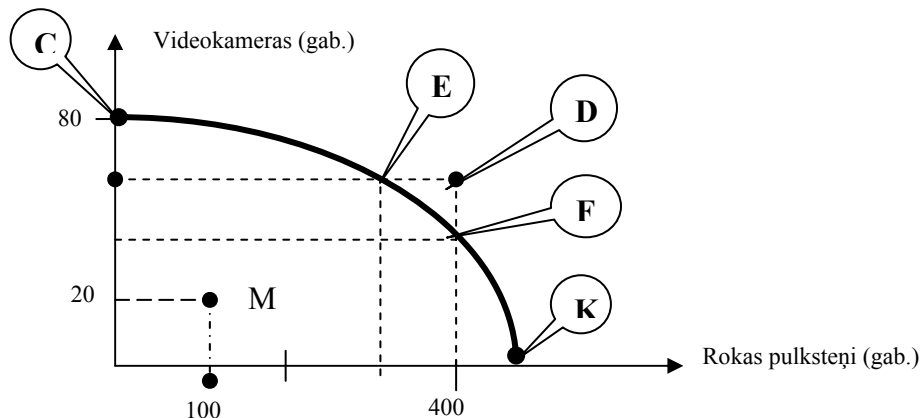
Ir situācija, ko valsts nav spējīga sasniegt ar esošajiem resursiem un tehnoloģijām.

Uzdevumi.

1. Zīmējumā Nr.1 attēlota ražošanas iespēju līkne ekonomikā, kura izgatavo divas preces – rokas pulksteņus un videokameras.

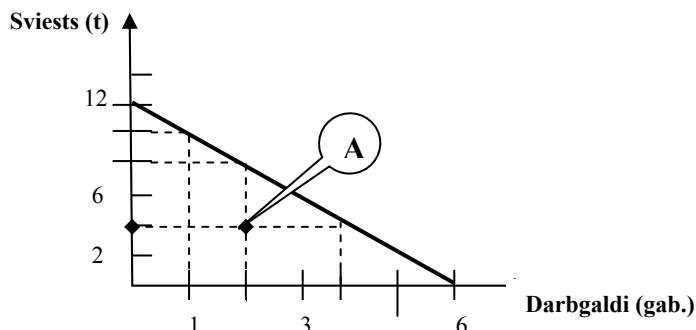
Atrodiet grafikā šādus punktus un nosakiet, vai tajos ražošana ir efektīva, neefektīva, neiespējama!

Zīmējums Nr.1

	Videokameras (gab.)	Rokas pulksteņi (gab.)	Atbildes
C			
E			
F			
K			
M			

2. Izmantojot ražošanas iespēju līkni (2. zīm.), tukšajās vietās tekstā ierakstiet skaitļus vai pasvītrojiet pareizo vārdu!

- 1) Ja dotā sabiedrība ražo 12 t sviesta, tā spēj saražot arīgab. darbgaldus.
- 2) Ja dotā sabiedrība ražo 3 darbgaldus, tā spēj saražot t sviesta.
- 3) Punktā A dotā sabiedrība spēj saražot t sviesta ungab. darbgaldus. Šajā punktā ražošana ir efektīva/neefektīva.
- 4) Maksimālais darbgaldu daudzums, ko šī sabiedrība spēj saražot, ir gab., bet tad tā ražo/neražo sviestu.
- 5) Dotā sabiedrība spēj/nespēj saražot 3 darbgaldus un 10 t sviesta.

Ja dotā sabiedrība patlaban ražo 12 t sviesta un 0 darbgaldus, bet vēlas ražošanu pārorientēt, tad:

- 1) alternatīvās izmaksas, palielinot darbgaldu ražošanu no 0 gab. līdz 1 gab., ir atteikšanās no t sviesta;
- 2) alternatīvās izmaksas, palielinot darbgaldu ražošanu no 1 gab. uz 2 gab., būs atteikšanās no t sviesta ražošanas.
- 3) alternatīvās izmaksas, palielinot darbgaldu ražošanu par vienu vienību (no 2 uz 3), būs atteikšanās no t sviesta ražošanas.

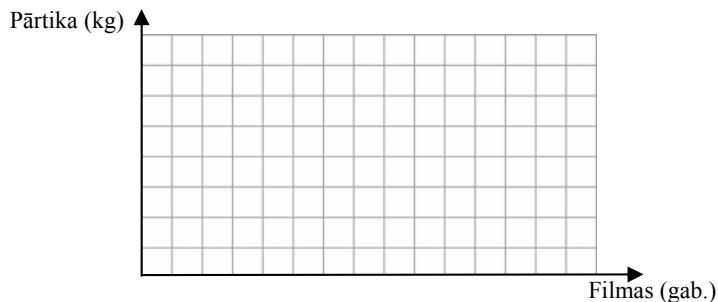
3. Tabulā dotie lielumi raksturo valsts ražošanas iespējas ekonomiskā sistēmā. Pieņemsim, ka valsts ražo tikai divas preces: filmas un pārtikas preces. Pie tam visi resursi ir pilnīgi izmantoti šo divu preču ražošanai. Dotā tabula parāda sešus alternatīvus variantus šo preču ražošanai.

Preces	A	B	C	D	E	F
Pārtika (kg)	15	14	12	9	5	0
Filmas (gab.)	0	1	2	3	4	5

1. tabula

1) Tukšajās vietās ierakstiet pareizo vārdu!

- 1) Tabula parāda to, ko ekonomika (var / vajag) saražot.
- 2) Lai saražotu pirmo filmu sabiedrībai jāatsakās no kg pārtikas ražošanas.
- 3) Kad sabiedrība nolemj ražot vairāk filmas, viņa spēj ražot(vairāk / mazāk) pārtiku. Tas ir tāpēc, ka resursi no (pārtiku / filmu) ražošanas pāriet (pārtiku / filmu) ražošanai. Alternatīvās izmaksas filmu ražošanai salīdzinot ar pārtiku ražošanu (palielinās / samazinās).
- 4) Sabiedrība (nevar / var) saražot 14 kg pārtiku un 3 filmas.
- 5) Katru reizi, kad tiek saražota jauna filma, sabiedrībai jāatsakās no noteikta daudzuma pārtikas ražošanas. Otrajā tabulā aizpildiet "Filmu alternatīvās izmaksas pārtikā", raksturojot pārtikas daudzumu, no kā jāatsakās, lai saražotu vēl vienu filmu.
- 6) Otrā tabula parāda, ka, ja sabiedrība ražo vairāk vienu preci, tad tās alternatīvās izmaksas attiecībā pret otru preci (palielinās / samazinās). Tāpēc visu laiku (eksistē / neeksistē) kompromiss.

Filmas	Izvēles cena pārtikā
Pirmā	
Otrā	
Trešā	
Ceturtnā	
Piektā	

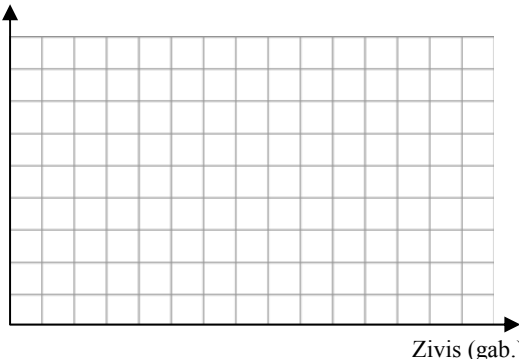
2) Uzzīmējiet grafiku (RIL) pēc 1. tabulas! Daudzpunktu vietā ierakstiet pareizo vārdu!

- 1) Ja sabiedrība resursus izmanto efektīvi, to raksturo jebkurš punkts (uz / zem) līknes.
 - 2) Pieņemsim, ka dotā sabiedrība ražo 3 filmas un 5 kg pārtiku. Parādiet to ar punktu zīmējumā! Apzīmējiet šo punktu ar burtu P. Punktā P ekonomika ir (efektīva / neefektīva), jo tā spēj saražot 3 filmas un vai 5 kg pārtiku un
 - 3) Pieņemsim, ka alternatīvās izmaksas nepalielinās un ka pārtiku var pārdot par filmām, pastāvot cenai 3 kg pārtikas par katru filmu. Maksimālais saražotās pārtikas daudzums ir 15 kg, tad filmas neražo. Maksimālais filmu skaits ir 5 gab., tad pārtiku neražo. Uzzīmējiet jaunu RIL. Tā būs (parabola / taisne)
4. Čunga-Tanga ciematā iedzīvotāji prot un var ķert zivis un lasīt banānus. Ciematā strādā Robinsonu brigāde – 5 strādnieki, katrs strādnieks dara tikai vienu darbu un strādā katru dienu. Darba rezultāti norādīti tabulā.

Sastādiet tabulu un uzzīmējiet ražošanas iespēju līkni! Banāni (kg)

Strādājošo skaits	Noķertās zivis (gab.)	Salasītie banāni (kg)
1	5	10
2	8	15
3	11	20
4	14	25
5	18	30

Zivis (gab.)	Banāni (kg)

1.5. Ko dara ekonomisti

Pozitīvā ekonomika (*positive economics*) dod objektīvu jeb zinātnisku skaidrojumu par reālo stāvokli ekonomikā un atbild uz jautājumiem "kas ir?" vai "kas varētu būt?".

Normatīvā ekonomika (*normative economics*) balstās uz subjektīviem vērtējumiem un atbild uz jautājumiem "kā jābūt?", "kas ir labāk?". [6]

Uzdevumi.

1. Sekojoši 6 apgalvojumi var radīt ekonomistos interesi.

Nosakiet, kāda ekonomika – pozitīvā (P) vai normatīvā (N) – ir aprakstītajos apgalvojumos!

- a) Sanitārā dienesta darbiniekiem Rēzeknē gadā izskatītās sūdzības vidēji izmaksā Ls 2000.
- b) Kuldīgas amatnieki ir paši labākie valstī.
- c) Rēzeknes Sanitārā dienesta izskatīto sūdzību izmaksas ir ļoti lielas.
- d) 1987. gada augustā palielinājās zelta cenas līdz 4 dolāriem par unci.
- e) ASV 1924. gadā saražoto preču vērtība sastādīja 85 miljardus dolāru.
- f) Tā kā tirgus ekonomikā nevar taisnīgi sadalīt ienākumus, no tās vajag atteikties un to mainīt pret plāna ekonomiku.

2. Nosakiet jautājuma pareizo atbildi!

A Kuras no tālāk minētajām lietām ir prece ekonomiskā nozīmē?

- 1) Jūras ūdens,
- 2) Pasta pakalpojumi,
- 3) Gaiss kalnos,
- 4) Televizors.

B Ekonomiskais modelis ir:

- 1) Ideāls sarežģītās ekonomiskās patiesības atspoguļojums,
- 2) Vienkāršota kāda ekonomikas sektora darbības izteiksme, kas parāda attiecības starp mainīgiem faktoriem ekonomikā,
- 3) Diagramma, ar kuras palīdzību atrisina ierobežotības problēmu ekonomikā,
- 4) Visas atbildes ir pareizas.

C Laipiņu ģimenes iegādātā ledusskapja alternatīvās izmaksas ir:

- 1) Ledusskapja cena,
- 2) Visas citas preces, no kurām ģimenei jāatsakās, lai iegādātos ledusskapi,
- 3) Abas atbildes ir pareizas.

D Pamatproblēma ekonomikā ir:

- 1) Strādājošo darba algu palielināšana,
- 2) Uzņēmumu ražošanas efektivitātes palielināšana,
- 3) Resursu nepietiekamība un vajadzību neierobežotība.

1.6. Resursi un ražošanas faktori.

Lai apgūtu teorētiskās zināšanas praksē, aicinām piedalīties Skolēnu mācību firmu programmā A. Zvejnieka balvas biznesa plānu konkursā.

Ražošanas resursi (*resources of production*) – līdzekļi, krājumi, līdzekļu avoti, jebkas, ko var izmantot ražošanas procesā.

Ražošanas faktori (*inputs*) – ražošanā iesaistītie resursi (zeme, kapitāls, darbaspēks, uzņēmējdarbība, informācija).

Zeme (*land*) – visas dabas bagātības, kas kalpo cilvēku vajadzību apmierināšanai. Tās ietver dabas dziļu resursus, mežus un to bagātības, ūdeņus un to bagātības, klimatu, dabas spēkus.

Maksu par dabas resursu – zemes izmantošanu sauc par renti (*rent*).

Kapitāls (*capital*) – visi labumu veidi, kas ir cilvēku darbības rezultāts un tiek izlietoti, lai ražotu labumus un pakalpojumus. **Ir lietu kapitāls** (mašīnas, kuģi, rūpnīcu ēkas, tehnika) **un finanšu kapitāls** (nauda, kuru izmanto fabriku, iekārtu un līdzīgu ražošanas resursu pirksanai).

Finanšu kapitāls jeb nauda un patēriņa priekšmeti nav ražošanas faktors, jo tie ražošanas procesā nepiedalās un neko nerada. Patēriņa priekšmetus izmanto patēriņam, bet nauda kalpo kā lietu kapitāla vērtības izteiksme. Tomēr reāli eksistējoša tirgus apstākļos par konvertējamu valūtu, kas ir pieprasīta prece, lietu kapitālu vienmēr var nopirkt. Tāpēc banķieri un uzņēmējdarbības praktiķi finanšu kapitālu atzīst par ražošanas faktoru.

Maksu par kāda cita naudas vai kapitāla izmantošanu sauc par procentiem (*interest*).

Darbs (*work*) – cilvēka jebkāda intelektuāla vai fiziska darbība, kas tiek mērķtiecīgi veikta, lai ražotu preces un pakalpojumus.

Darbu iedala pēc izglītības līmeņa vai darbības veida.

<ol style="list-style-type: none"> 1) Darbs, kas prasa ilgstošu iepriekšēju sagatavotību; 2) Darbs, kam nav nepieciešama ilgstoša iepriekšēja sagatavotība; 3) Darbs, kam iepriekšējā sagatavotība nav nepieciešama. 	Intelektuāla darbība	Darbs	Fiziskā darbība
	rakstnieks, konstruktors	radošs darbs	skulptors, gleznotājs, amatnieks
	izpilddirektors, menedžeris	vadošs darbs	noliktavas vadītājs
	referents	izpildītāja darbs	kvalificēts strādnieks, palīgstrādnieks

Shēma 1.4.

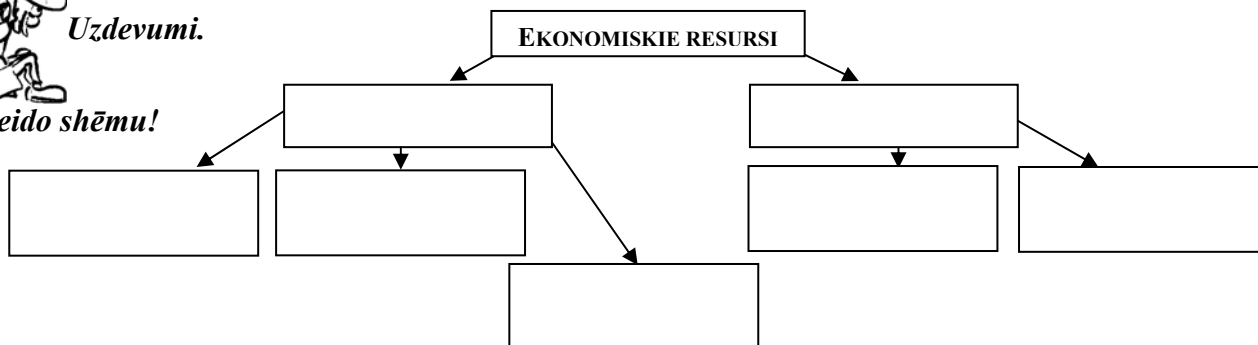
Samaksu par darbu sauc par algu (*wage*).

Uzņēmējdarbības (*entrepreneurship*) faktors – spēja koordinēt un komentēt ražošanas faktorus, lai nodrošinātu labumu un pakalpojumu ražošanu. Uzņēmējs (komersants) (*employer*) uzņemas saimnieciskās darbības risku. **Atalgojums ir peļņa** (*profit*).

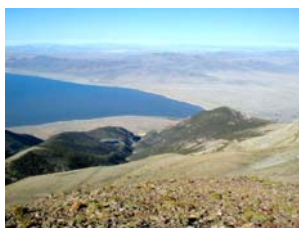

Uzdevumi.

1. Izveido shēmu!

2. Pierakstiet katram attēlam resursu veidu un ienākumu!

3. Pierakstiet katram ražošanas faktoram atbilstošu piemēru un samaksas veidu!

Ražošanas faktori Piemēri /samaksa	Zeme	Kapitāls	Alga	Uzņēmējdarbība
	Trolejbuss			
Bērzs				
Advokāts				
Frizētavas vadītājs				
Jūras ūdens				
Videomagnetafons				
Skolas direktors				
Dizaineris				
Kūdra				
Privātpraktizējošs ārsts				
Lidmašīna				
Pilots				

4. Daudzpunktu vietā ierakstiet trūkstošos vārdus vai nosakiet jautājuma pareizo atbildi!

- Galvenais iemesls, kāpēc cilvēki uztraucas par naftas piedāvājumu nākotnē, ir fakts, ka nafta ir resurss.
- Daudziem cilvēkiem ir liela vēlšanās būt pašiem sev priekšniekiem. Ekonomisti teiktu, ka viņi vēlas būt
- Kuras trīs no precēm ir kapitāla preces?
 - Profesionāla fotoaparāts,
 - Dīzeļlokomotīve,
 - Ķieģeļu celtniecības firmai,
 - Sadzīves ledusskapis,
 - Rokasgrāmata mājsaimniekiem.
- Kuri trīs no šādiem ekonomiskiem resursiem nav atjaunojami?
 - Koksne,
 - Augsti kvalificēts darbs,
 - Dabasgāze,
 - Varš,
 - Ogles.

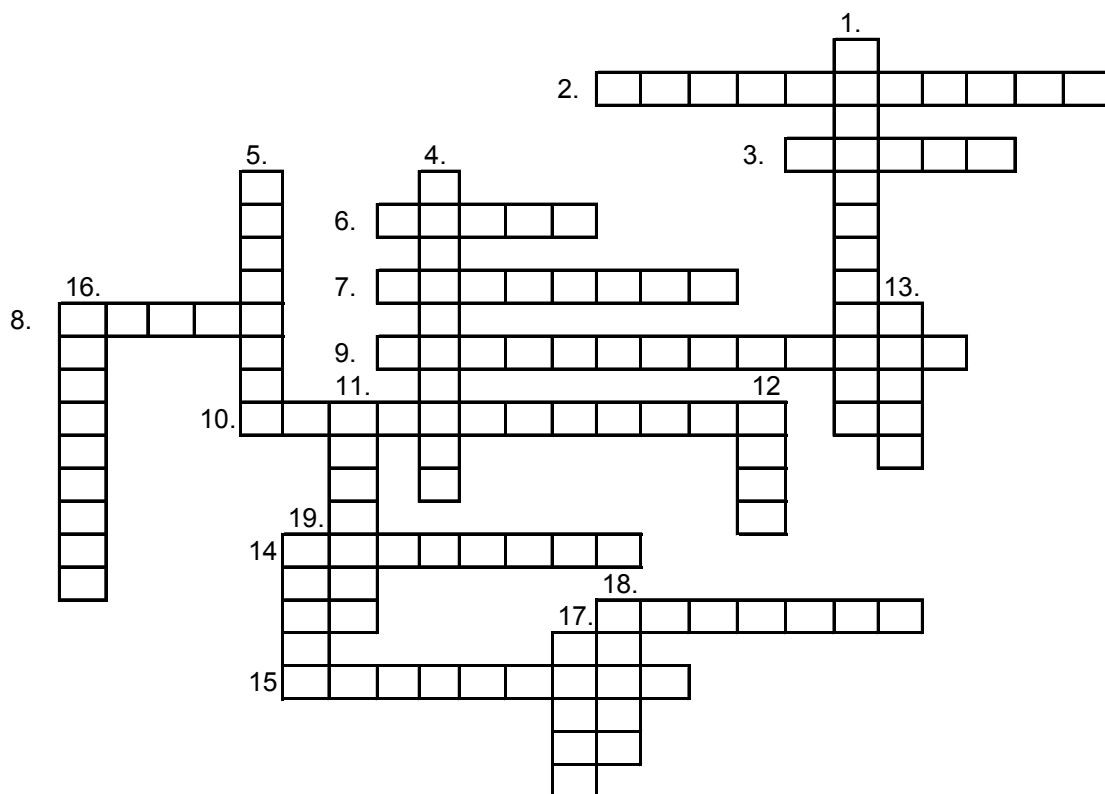
5. Vai ir pareizi sekojoši apgalvojumi? Pamatojiet savu domu!

- Vai Jūsu saņemto kredītu komercbankā var uzskatīt par kapitālu. JĀ | NĒ
- Tehniskajam progresam nav robežu. No tā izriet, ka tēze par resursu ierobežotību ir nepareiza, jo, ja resursi beigsies uz planētas Zemes, cilvēki tos atradīs kosmosā. JĀ | NĒ
- Neskartās zemes Kazahstānā līdz to atklāšanai 1950.gadā nevarēja uzskatīt par resursiem. JĀ | NĒ
- Ierobežotības problēma ir tikai atsevišķiem cilvēkiem, bet ne sabiedrībai kopumā. JĀ | NĒ

6. Karalim Zigismundam piederēja zeme, muižkungam Arvīdam piederēja lauksaimniecības apstrādei nepieciešamais inventārs, zemnieks Ērmanis prata visus lauku darbus, bet vagars Krišs visus šos faktorus apvienoja un izaudzēja 320t kartupeļu, samaksājot Ērmanim 25 t, muižkungam 55t, karalim 140t.

Cik liela ir alga _____ / procenti _____ / rente _____ / peļņa _____ ?

7. Atrisini krustvārdu mīklu!

Horizontāli.

2. Jums ir izvēles iespējas -
3. Atalgojums, ko komersanti saņem par risku, jaunām idejām un pūlēm, kuras viņi ieliek savā komercdarbībā.
6. resursi ir viss dabas dotais, kas tiek izmantots preču un pakalpojumu ražošanā.
7. Īpašs ražošanas faktors, kas tiek radīts cilvēku darba rezultātā.
8. Cena, ko nosaka par zemes izmantošanu.
9. ir cilvēka personisko dotību un īpašību kopums, kas nodrošina sekmīgu komercdarbību.
10. Ekonomikas pamatproblēma.
14. Vajadzības, ar kurām piedzimstam. Ja tās nav pietiekami apmierinātas, tad ir apdraudēta cilvēka izdzīvošana.
15. Sociāla zinātne, kas apraksta un analizē to, kā sabiedrība no ierobežotiem resursiem izvēlas tos, ar kuriem apmierināt savas vajadzības.
17. Ekonomiskais ir vienkāršots apgalvojums, diagramma vai formula, kuru izmanto, lai izprastu saimnieciskās situācijas maiņu.

Vertikāli.

1. Uzņēmuma naudas ieguldīšana kapitālprecēs ir
4. Nepieciešamība pēc kaut kā; tas, bez kā nevar iztikt, kas trūkst.
5. Maksa par kāda cita naudas vai kapitāla izmantošanu.
11. Ražošanas – līdzekļi, krājumi, līdzekļu avoti, jebkas, ko var izmantot ražošanas procesā.
12. Cena, ko nosaka par darbu.
13. ir fiziskā un garīgā piepūle preču un pakalpojumu ražošanai.
16. Viens no ierobežotības efekta un izvēles cenas ilustrēšanas veidiem ir iespēju līkne.
17. ekonomika dod zināšanas par atsevišķa patērētāja rīcību, atsevišķa uzņēmuma darbību, vienas preces cenu un pieprasīto daudzumu.
18. ekonomika dod zināšanas par ekonomiku kopumā, kopējo cenu līmeni, nodarbinātību, bezdarbu, IKP.
19. Lietas, kuras patērējot cilvēki apmierina savas vajadzības.

1.7. Ekonomisko sistēmu tipi

Zinām, ka galvenā ekonomikas organizācijas problēma ir atrast visefektīvāko resursu izvēles, sadales un apvienošanas veidu un risināt ierobežotības problēmu, ko rada sabiedrības neierobežotās vajadzības ierobežoto resursu apstākļos. Šajā nolūkā sabiedrībai jāatbild uz 3 jautājumiem:

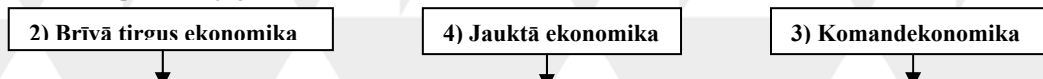
- 1) “ko?” – kādas preces un pakalpojumi jāražo un cik daudz;
- 2) “kā?” – kā ražot preces un piedāvāt pakalpojumus;
- 3) “kas?” – kas saņems un patērēs saražotās preces un pakalpojumus?

Veidojas noteikts saimnieciskais mehānisms, kam ir dažādas īpašuma formas un valdības ekonomiskā politika. Tas veido sabiedriski ekonomisko sistēmu. Izšķir:

- 1) Tradicionālo ekonomiku,
- 2) Brīvā tirgus ekonomiku,
- 3) Komandekonomiku jeb plāna ekonomiku,
- 4) Jaukto ekonomiku. [3]

1) Tradicionālā ekonomika

Primitīvās civilizācijas apstākļos saimniekošana notiek, balstoties uz tradīcijām, ir zems ražošanas organizācijas līmenis. Ir privātīpašums vai kopējs īpašums. To, kā saražot un patērēt, nosaka tradīcijas. Visu dara tā, kā to darīja daudzas viņu senču paaudzes. Ražo tikai tik, cik pašiem vajag. Dzīvo tuvu izdzīvošanas robežai.

2) Brīvā tirgus ekonomika

Pazīmes:

- privātīpašums
- brīva uzņēmējdarbības izvēle
- dominē preču un naudas attiecības
- pilnīga konkurence
- personiska ieinteresētība
- ierobežota valsts loma ekonomikā
- Laissez faire

4) Jauktā ekonomika

Tirgus faktori
+
valdības regulējošā darbība

3) Komandekonomika

Pazīmes:

- valsts īpašums
- centralizēta vadīšana
- plānveida ražošana
- plānveida resursu sadale
- plānveida ražošanas apjomu noteikšana
- cenu administratīva noteikšana
- darba algu noteikšana

Shēma 1.6.

Sabiedriskās preces (public goods) – preces un pakalpojumi, kas nevar piederēt vienai personai tā, lai tās nepiederētu citiem. Ja sabiedriskās preces piederētu vienai personai, pārējie to varētu izmantot bez papildus izmaksām. Tā kā atsevišķu patērētāju nevar izslēgt no patēriņa nekādā veidā (ne ar cenu, ne ar rindu), privātais sektors sabiedriskās preces neražo. To ražošana ir valsts sektora uzdevums. [9]

Uzdevumi.

1. Par kuru ekonomisko sistēmu ir šie apgalvojumi?

- 1) Daigas darbnīca izgatavo laivas. Tā nolēma, tuvojoties vasarai, palielināt izgatavoto laivu izgatavošanas skaitu, jo zināja, ka varēs visu realizēt.
- 2) Uzņēmums “Lutausis” mēnesī saražo 1000 gab. mīkstās bērnu rotaļlietas. Par to realizāciju uzņēmumam nevajag uztraukties, jo tā ir centralizēta.
- 3) Mirga šuj segas pārvalkus, bet māc to darīt tikai tā, kā to mācīja viņai māte. Tas ir viņas vienīgais iztikas avots.
- 4) Leonīda vadītais sabiedriskais pasažieru pārvadājumu uzņēmums neuztraucas, ka ir palielināta degvielas cena, jo tas katru gadu saņem valsts subsīdijas.

1) Kas ražo šīs preces vai sniedz pakalpojumus? Kāpēc nepieciešama arī valsts iejaukšanās?

Prece/pakalpojums	Valsts	Privātuzņēmējs	Abi
Dzelzceļa pārvadājumi			
Pārtika			
Apģērbs			
Elektrība			
Izglītība			
Veselības aprūpe			
Pasta pakalpojumi			
Preses izdevumi			
Mācību grāmatas			

1.8. Ekonomikas plūsmas modelis

Ja jums būtu jāstāsta par Latvijas ekonomiku, būtu daudz jāstāsta par vairāk kā 50 000 komersantiem, kuri pērk ražošanas resursus, ražo dažādas preces un pakalpojumus. Vēl jāstāsta par vairāk kā miljons nodarbinātajiem, veikaljiem un bankām.

Kā to pastāstīt vienkāršāk?

To var izdarīt abstrahējoties – it kā neņem vērā daudz lietu, kuras ir mainīgas, bet neietekmē procesa būtību. Ekonomisti to panāk, lietojot 2 vārdus – “**ceteris paribus**” jeb “**ja pārējie nosacījumi ir nemainīgi**”.

Ievērojot šos nosacījumus, ekonomisti visās ekonomiskās norisēs saskata 3 **dalībniekus**: **mājsaimniecības, uzņēmumus un valsti**. Šos dalībniekus **saista vienota sistēma – tirgus – ražošanas resursu tirgus, preču un pakalpojumu tirgus**.

Mājsaimniecība (household) ir svarīga ekonomiska vienība, kas sastāv no vienas vai vairākām personām. Tā tirgus sistēmā veic divējādu lomu:

- 1) tās ir ekonomisko resursu (zemes, darbaspēka, kapitāla, uzņēmējspēju) īpašnieki un to piegādātāji tirgum;
- 2) mājsaimniecības ir patērētāji. Līdzekļus patēriņam tās iegūst no pārdotajiem resursiem.

Uzņēmumi (enterprise) darbojas kā ražošanas organizētāji un preču ražotāji – piegādātāji. No vienas puses tie pieprasa un pērk ražošanas resursus. No otras puses pēc resursu pārstrādāšanas pārdod preces un pakalpojumus.

Ar vienkāršotu ekonomisko modeli ekonomisti attēlo visas daudzveidīgās ekonomiskās darbības.

Tirgus ekonomikas dalībnieki – mājsaimniecības, uzņēmumi, valsts.

Mājsaimniecības un uzņēmumus saista tirgus.

Mājsaimniecības pārdod resursus, bet pērk preces.

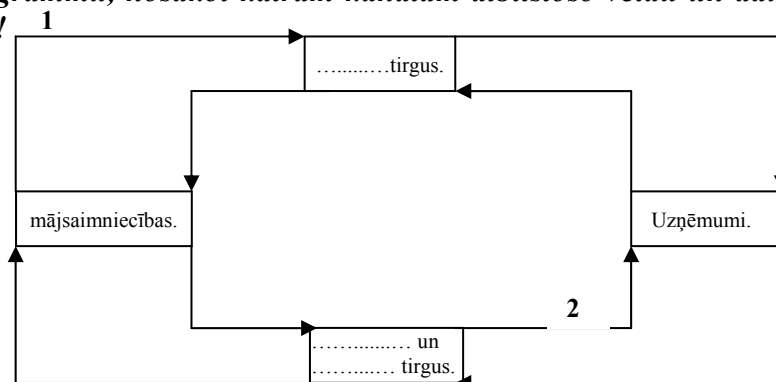
Uzņēmumi pērk ražošanas resursus, bet pārdod preces un pakalpojumus. Lai to veiktu, tiek izmantots ražošanas resursu un preču, pakalpojumu tirgus. [15]

Uzdevumi.

1. Diagrammā redzamais ekonomiskās aprites modelis parāda saistību starp resursu un preču, pakalpojumu tirgu. Eksistē 4 kanāli, kas darbojas starp šiem tirgiem. Divu no tiem vērtība izsakāma latos, otru divu – precēs un pakalpojumos.

Papildiniet diagrammu, nosakot katram kanālam atbilstošo veidu un daudzpunktu vietā ierakstiet pareizos vārdus!

Shēma 1.7.

- a) Diagrammā (1/2) parāda preču un pakalpojumu apriti, bet (1/2) parāda naudas plūsmu.
- b) Cena produkcijai, ko ražo uzņēmumi, tiek noteikta un tirgū tad, kad darbaspēka, zemes utt. samaksa tiek noteikta tirgū.
- c) Ražošanas faktori nepieciešami, lai ražotu un, bet mājsaimniecības tos pērk par saviem

2. Sekojošās darbības sakārto ekonomiskās aprites modelī!

- 1) Retam pieder zeme, kuru viņš vēlas izīrēt SIA “Gulta”.
- 2) SIA “Gulta” nolēmusi paplašināt savu uzņēmumu un nolemj īrēt zemi no Reta.
- 3) Rets katru mēnesi saņem rentes maksu Ls 300 no SIA “Gulta”.
- 4) SIA “Gulta” saražotās mēbeles tiek piegādātas veikalam “Irbe”.
- 5) Rets nopērk gultu par Ls 180 veikalā “Irbe”.
- 6) Veikals “Irbe” samaksā SIA “Gulta” par piegādātām mēbelēm.

Vieta Tavam modelim!

3. Nosakiet, kuri apgalvojumi ir pareizi, kuri – nepareizi!

- 1) Ekonomiskās pārmaiņas vienmēr dod atbildes uz jautājumiem “ko?”, “kā?”, “kam?”.
- 2) Vienkāršotais ekonomiskās aprites modelis funkcionē kā makroekonomiskā sistēma, kura parāda, ka mājsaimniecības un uzņēmumi ir savstarpēji saistīti.

Uzdevumi.

1. Teikumos daudzpunktu vietā ieliec pareizos vārdus!

2. Ekonomikas centrālā problēma ir, ka ražošanas resursi ir, bet patērētāju vēlmes un vajadzības faktiski ir
3. Benzīna litra cena, strādājošo skaits SIA “Bailes”, hamburgeru pietiekamais piedāvājums ir piemēri, ko māca ekonomikā.
4. Ekonomika – tā ir sociāla zinātne par to, kā sabiedrībai labāk atbildēt uz jautājumiem,, ..?
5. ir lietas, kuras patērējot cilvēki apmierina savas vajadzības.
6. Komandekonomikā plāno ražošanu un sadali, kamēr brīvā tirgus ekonomikā šos jautājumus nosaka
7. Kad sabiedrība ražo tikai divas preces – apavus un datorus, un šo preču ražošanas punkts atrodas zem RIL, tad apavu ražošanas apjomu, neizmainot datoru ražošanas apjomu, ražošanas resursi tiek izmantoti
8. Kad ekonomisti savāc faktus un runā par jautājumu “kas ir?”, viņi domā ekonomikas analīzi.
9. Pastāvot noteiktam resursu daudzumam, iespēja saražot noteiktu daudzumu preces un pakalpojumus. Ja sabiedrība vēlēšies vienas preces ražošanu, tad viņai būs otras preces ražošanu.
10. Ādams Smits apgalvoja, ka visu, ko indivīds dara,, dara arī visas sabiedrības
11. ekonomiskā sistēmā ir apvienotas valsts un privātā sektora intereses. Pie šīs ekonomiskās sistēmas lielākā daļa valstu.
12. Normatīvā ekonomika balstās uz vērtējumu un atbild uz jautājumu “kā jābūt?”, “kas labāk?”.

2. Līdzās definīcijām ierakstiet atbilstošo burtu no terminu un jēdzienu tabulas!

Nr.	Definīcija	Atb.
1.	Sabiedrība, kurā visus lēmumus pieņem valsts orgāni centralizēti.	
2.	Ekonomikas pamatproblēmas jautājumi, uz kuriem vajadzētu atbildēt jebkurai sabiedrībai neatkarīgi no tās ekonomiskās un politiskās struktūras.	
3.	Ekonomikas zinātnieki, pētot ekonomiku, balstās uz subjektīviem vērtējumiem un atbild uz jautājumiem “kā jābūt?” “kas ir labāk?”.	
4.	Ekonomikā situāciju, kad no vairākām piedāvātām iespējām vai lietām var izvēlēties tikai vienu vai dažas.	
5.	Ekonomikas zinātnes nozare, kas dod zināšanas par ekonomiku kopumā.	
6.	Kas grafiski parāda maksimālo produkcijas daudzumu, ko sabiedrība var iegūt ar esošo tehnoloģiju, efektīvi un pilnīgi izmantojot visus resursus?	
7.	Vienkāršots apgalvojums, diagramma vai formula, kuru izmanto, lai izprastu saimnieciskās situācijas maiņu.	
8.	Tirgus, kurā valsts neiejaucas. Katrs ražošanas resursu īpašnieks cenšas gūt iespējami lielāku labumu sev, tā dodot vislielāko labumu sabiedrībai kopumā.	
9.	Mūsu vajadzības un vēlmes ir neierobežotas, bet resursi to apmierināšanai ir	
10.	Ekonomikas zinātnes nozare, kas dod zināšanas par atsevišķu patērētāju un uzņēmumu rīcību.	
11.	Maksimāli iespējamo preču un pakalpojumu daudzums, ko var saražot ar esošiem resursiem. (Jebkurš punkts no RIL)	
12.	Vienas preces daudzums, no kuras jāatsakās, lai iegūtu kādu citu preci vai pakalpojumu.	
13.	Dod objektīvu vai zinātnisku skaidrojumu par reālo stāvokli ekonomikā un atbild uz jautājumiem “kas ir?” “kas varētu būt?”	
Nr.	Definīcija	Atb.
14.	Grāmatas “Pētījumi par tautu bagātības dabu un cēloņiem” (1766) autors.	
15.	Ekonomikas sistēma, kurā valsts un privātais sektors sadarbojas, risinot	

	Termins, jēdziens
A	Makroekonomika
B	Komandekonomika
C	Brīvā tirgus ekonomika
D	Ierobežoti
E	“ko?”, “kā?”, “kas?”
F	Normatīvā ekonomika
G	Izvēles situācija
H	Ekonomiskais modelis
I	Ekonomiskā aprīte
J	Jauktā ekonomika
K	Mikroekonomika
L	Ādams Smits
M	Alternatīvās izmaksas
	Termins, jēdziens
N	Pozitīvā ekonomika
O	“Neredzamā roka”

	galvenos ekonomikas jautājumus.	
16.	“Katrs cilvēks pastāvīgi cenšas atrast visizdevīgāko sava kapitāla izlietojumu. Parasti viņš domā par savām nevis sabiedrības interesēm.”	
17.	Tā kā visiem resursiem ir alternatīvas izvēles iespēja, tad, lai saņemtu vienu preci vairāk, jāatsakās no otras preces ražošanas.	
18.	Darbības, pasākumu kopums, ko veic noteiktu arodu speciālisti vai uzņēmumi, lai apmierinātu klientu vajadzības.	
19.	Visu, kas nepieciešams ražošanai, ekonomisti sauc par	
20.	Ražošanas resursu, preču, pakalpojumu un naudas maksājumu riņķveida plūsmas modelis.	

P	Kompromisa punkts uz RIL
R	Ražošanas resursiem
S	Ražošanas iespēju robeža
T	Efektivitāte
U	Pakalpojumi